

მარცხა მშვილდაძე

პოლიტიკა და რელიგია
(რომი და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი)

კულტურას ახასიათებს სივრცესა და დროში გავრცელება. კულტურათა ურთიერთგავლენა კი პროგრესულ და აუცილებელ მოვლენას წარმოადგენს. აქედან გამომდინარე, ჩემთვის მნიშვნელოვან დატვირთვას იძენს ანტიკური სამყაროსა და ქართული სახელმწიფოების ურთიერთობის კვლევა და ამ ურთიერთობების პროცესის ისტორიულ-კულტუროლოგიური ასპექტების ანალიზი. საქართველო ანტიკური ოიკუმენის ნაწილია და მჭიდრო კავშირი ჰქონდა ანტიკური სამყაროს მნიშვნელოვან ცენტრებთან (საბერძნეთი, რომი, სირია, კაპადოკია, პონტო...).

ჩვენი ინტერესის სფეროს წარმოადგენდა იმ ფაქტის გარკვევა, თუ რამდენად აისახა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე არსებული პოლიტიკური სიტუაცია რელიგიურ მდგომარეობაზე. კერძოდ, რა სიტუაცია იყო ანტიკური ღვთაებების (ჩვენ შემთხვევაში ქალღვთაებების) გავრცელების თვალსაზრისით აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ქალაქებში – აფსაროსსა და პიტინტში, რომლებიც ახ.წ. I-IV სს. (პიტინტი ახ.წ. II საუკუნიდან) რომისათვის სტრატეგიული დანიშნულების მნიშვნელოვან თავდაცვით სისტემაში შედიოდნენ, როგორც პროვინცია კაპადოკიის გარკვეული ნაწილი. აღნიშნული ქალაქები რომაელთა ბატონობის ფორპოსტი იყო კავკასიაში, სადაც რომაელთა გარნიზონები იდგა.

უპირველესად უნდა აღვნიშნოთ ის ფაქტი, რომ როგორც ანტიკური მითოლოგიიდან არის ცნობილი, ერთიდაიგივე ღვთაებას შესაძლოა სხვადასხვა ბუნება ჰქონოდა და ერთიდაიმავე დროს რამდენიმე დანიშნულების ღვთაებად გვევლინებოდა, რადგან როგორც ცნობილია, ღვთაებები დროთა განმავლობაში რიგ შემთხვევაში იძენდენ გარკვეულ თვისებებს, რიგ შემთხვევაში კი კარგავდენ, რაც კონკრეტული გამოსახულებების შესწავლამ უნდა გაარკვიოს. სწორედ ამის გამო ჩვენ ამოცანას წარმოსადგენდა განგვესაზღვრა თუ რომელ ღვთაებას რის გამო სცემდნენ თავყანს გონიო-აფსაროსსა და პიტინტში და რასთან იყო ყოველივე ეს დაკავშირებული. ნაშრომში შესწავლილი გვაქვს აფსაროსსა და პიტინტში აღმოჩენილ გლიპტიკის ნიმუშებზე დაფიქსირებული ქალღვთაებები.

ანტიკური ხანის ბოლოს თვალში საცემია ის ფაქტი, რომ ერთდროულად სიუჟეტების ხანგრძლივი კოპირების პერიოდში გამოსახულებანი კარგავენ დახვეწილობას, ფორმათა სიმკვეთრეს. ხშირად იგრძნობა, რომ ოსტატს კარგად არ ესმის ცალკეული დეტალის მნიშვნელობა და მექანიკურად გადააქვს დაკანონებული სქემა. ამ მხრივ, საერთო სურათს გონიო-აფსაროსსა და პიტიუნტის ტერიტორიაზე დაფიქსირებული ჭრილაქვებიც არ არღვევს.

ქაღვთაება აფსაროსის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ მხოლოდ ერთ ინტალიოზეა წარმოდგენილი. ეს არის ტიხე-ფორტუნა (ბერძნულად – Τύχη, ლათინურად – Fortuna) – ბედისწერის ქალღმერთი (ინვ. №265). გონიო-აფსაროსი, შქ, 2000 წ. ციხის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხე, A II. ფენა 7. ინტალიო ნარინჯისფერი ტოპაზისა, ოვალური ფორმის. ზედაპირბრტყელი).

როგორც ანტიკური მითოლოგიიდან არის ცნობილი, თავდაპირველად ტიხე-ფორტუნა მიწათმოქმედებისა და ქალთა მფარველი იყო, შემდეგ ბედნიერების მომტანი ღვთაება. მისი კულტი ნაყოფიერებას, სიუხვეს, ადამიანის ბედს უკავშირდებოდა. იგი ანტიკურ გლიპტიკაში ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულ ღვთაებას წარმოადგენდა. იმთავითვე ხალხმა ტიხე-ფორტუნა ადამიანის ცხოვრების მუდმივ თანამდზავრად მიიჩნია. მისი კულტი განსაკუთრებით პოპულარული გახდა ელინისტური პერიოდიდან მოყოლებული. იგი ითვლებოდა ანტიოქიის, ალექსანდრიის მფარველად. ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ინტალიო ჩვენ კერძო ხასიათის ნიმუშად შეგვიძლია ჩავთვალოთ.

ქვის ფორმის, გამოსახულების სტილისა და კვეთის მანერის მიხედვით, ინტალიო II-III სს. თარიღდება.

პიტიუნტის სამაროვნის ტერიტორიაზე ქაღვთაებების გამოსახულებიანი გლიპტიკის ხუთი ნიმუშია დაფიქსირებული. კერძოდ, აფროდიტეს, სამი გრაციას, დემეტრას და ფსიქეასა და ამურის გამოსახულებით.

საინტერესო ნიმუშს წარმოადგენს აფროდიტეს გამოსახულებიანი გემა (ინვ. №1419), ბიჭვინთა, 1984 წ. სამაროვანი, FIV კვადრანტი, სამარხი №266, ორმო ინვენტარიანი. ინტალიო თეთრი ფერის გამჭვირვალე მინისა, რკინის ბეჭედის ფრაგმენტში, ოვალური ფორმის, ზედაპირბრტყელი).

მითების თანახმად, აფროდიტე (ბერძნული – Ἀφροδίτη, ლათინური – Venus) – ცის ღმერთის ურანოსის შვილი, ზღვის ქაფისაგან იშვა, ხოლო მსუბუქმა ქარმა იგი მიიყვანა კვიპროსამდე [1,44-45]. ბეოტიის მოსახლეობა უძველესი დროიდან თაყვანს სცემდა არესსა და აფროდიტეს, როგორც მთავარ ღვთაებებს, რომლებიც

მათ სიკვდილისა და სიცოცხლის მბრძანებლებად თვლიდნენ. მას შემდეგ, რაც ბერძნები ფინიკიაში შევიდნენ, მათ ერთმანეთს დაუკავშირეს აფროდიტე და ფინიკიური ასტარტა და ციური უნოდეს, რადგან ასტარტას საცხოვრებელს ცა წარმოადგენდა. სწორედ აქედან აიღეს ბერძნებმა აფროდიტეს სახელი „ციური“. აფროდიტეს კულტი კვიპროსშიც გაბატონდა, საიდანაც მომდინარეობს მისი მეორე სახელი „კიპრიდა“.

აფროდიტეს ტაძრები იგებოდა ამაღლებულ ადგილას, ზღვის-კენ მიმართული. იგი სილამაზისა და სიყვარულის ღვთაებად, ერთ-ერთ ოლიმპიურ ღმერთად ითვლებოდა. როცა რომაელებმა I პუნიკურ ომში დაამარცხეს კართაგენელები და აიღეს ერიკსომი (ძვ.წ. 249 წ.), ისინი იტალიაში ახალი კულტით დაბრუნდნენ. მანამდე აპენინის ნახევარკუნძულზე პატივს სცემდნენ გაზაფხულის ღვთაება ვენარას. ერთმანეთს შეერწყა აფროდიტესა და ვენერას კულტი, რომელიც აფროდიტე ერიკინელის სახელით არის ცნობილი. რომში, კაპიტოლიუმზე ააშენეს ტაძარი და იგი რომის ერთ-ერთ მთავარ ღვთაებად იქცა. მოკლედ, აფროდიტეს უამრავი სახელი ჰქონდა. ღვთაების წმინდა თანმხლებ ცხოველებად ითვლებოდა მტრედი, ბელურა, კურდღელი, დელფინები და გედები, რომლებიც აცოცხლებდნენ ზღვის ტალღებს, ხოლო მათ მიერ ანთებული ვარსკვლავები მანათობელ შუქურად იქცეოდნენ მეზღვაურთათვის. ასე რომ, აფროდიტე იყო ზღვის, მეზღვაურების მფარველი ღვთაებაც. შესაბამისად, ზემოაღნიშნულ ცხოველებთან ერთად ღვთაება ხშირად გვხვდება გემებზე გამოხატული.

პიტიუნტის სამაროვანზე აღმოჩენილ გემაზე აფროდიტე გამოხატულია გრძელი ქიტონით შემოსილი, თავით პროფილში მარჯვნივ. მარჯვენა ხელში სარკე უჭირავს და შიგ იყურება. მარცხენათი კი თმას ისწორებს. ამ შემთხვევაში, აფროდიტე სილამაზისა და სიყვარულის ღვთაებად გვევლინება.

ქვის ფორმის, გამოსახულების სტილისა და კვეთის მანერის მიხედვით, ინტალიო III ს. თარიღდება.

ბიჭვინთის სამაროვანზეა აღმოჩენილი, აგრეთვე, კამეო, რომელზეც სამი გრაციაა გამოსახული (ინვ. №1417), ბიჭვინთა 1984 წ. სამაროვანი, თბრილი IV, სამარხი III, ორმო ინვენტარიანი. კამეო სარდიონ-ფრცხილის, ოქროს ბეჭედში, ოვალური ფორმისა, ოდნავ მომრგვალებული ზედაპირით).

ანტიკურ მითოლოგიაში გრაციები (ბერძნული – ქარიტები – Χάριτες, ბერძნული χάρις-დან) – ეფროსინა (ბერძნული – Εὐφροσύνη – სიხარული), თალია (ბერძნული – Θάλια – სიუხვე),

აგლაია (ბერძნული – Ἀγλαΐα – სილამაზე, ბრწყინვალეობა) – თავიდან ნაყოფიერების, შემდეგ კი ქალური მომხიბვლელობის ამსახველი ღვთაებები, ცხოვრებისეული სიხარულისა და ჰარმონიის განსახიერებებად გვევლინებოდნენ. ისინი, შეიძლება ითქვას, აუცილებლები იყვნენ სამყაროში, რომელიც ოლიმპიურმა ზევსმა დაამტკიცა და ჰარმონიასა და წესრიგზე იყო დამყარებული [2, 1966, 232].

ქარიტების დედა ევრინომა (ბერძნული – Εὐρυνόμη) ზევსის პირველ არაკანონიერ ცოლად გვევლინება. ქარიტებში გაერთიანებული იყო კეთილი, სასიხარულო და მარადახალგაზრდა სიცოცხლე [3, 104-105]. მათ სხვა დანიშნულება არასოდეს ჰქონიათ. აქედან გამომდინარე, პიტიუნტის სამაროვანზე გამოსახულ კამეოზე სამ გრაციას (ქარიტს) ჩვენც ქალური მომხიბვლელობის ქალღმერთებად მივიჩნევთ. თავის მხრივ, კამეო საკმაოდ დახვეწილი ნამუშევარია. როგორც სტილისტური, ისე სიუჟეტის თვალსაზრისით, იგი საოცარ მსგავსებას იჩენს კირენის მუზეუმში დაცულ ქარიტების III ს. ქანდაკებასთან [3, 104-105], რაც კიდევ ერთი დამადასტურებელი ფაქტია იმისა, თუ როგორ ხდებოდა ბერძნული ქანდაკებებიდან ხელოვნების ნიმუშების კოპირება, ჩვენს შემთხვევაში გემებისათვის.

გამოსახულების სტილისა და ბეჭდის ფორმის მიხედვით, კამეო ახ.წ. III ს. ბოლოთი და IV ს. თარიღდება.

რაც შეეხება ფსიქეასა (ბერძნულად – Ψυχή) და ამურის (ლათინური – amor, ბერძნული ეროსი – Ἔρως), ქაოსის და ურანოსის (ზოგჯერ ქაოსი და გეა) შვილი, მოგვიანებით მიიჩნიეს არესისა და აფროდიტეს ვაჟად) გამოსახულებას ბიჭვინთის სამაროვანზე ორი ფარაკიანი ბეჭედია დაფიქსირებული – პირველი (ინვ. №1432), ბიჭვინთა 1989 წ. სამაროვანი, 04 თხრილი, ჩIV კვადრტი, სამარხი №445, ხსნარიანი ინვენტარიანი, ოვალურ-მრგვალი ბრინჯაოს ფარაკიანი ბეჭედი, ზედაპირტყელი) და მეორე პირველის ანალოგიური (ინვ. №1433), ბიჭვინთა 1989 წ. სამაროვანი, 04 თხრილი, ჩIV კვადრტი, სამარხი №446, ხსნარიანი ინვენტარიანი, ოვალურ-მრგვალი ბრინჯაოს ფარაკიანი ბეჭედი, ზედაპირტყელი).

მითების თანახმად, ფსიქეა და ამური მეუღლეები იყვნენ და სულისა და სხეულის სიმბოლოდ ითვლებოდნენ. მათი ქანდაკება დგას რომში, კაპიტოლიუმის მუზეუმში. ამ ორი ღვთაების გამოსახულებიანი გემები შესაძლოა გამოყენებული ყოფილიყო ჯვრისწერის დროს საჩუქრად [4, 97], რაც თავისთავად სიყვარულთან იყო დაკავშირებული.

ქვის ფორმის, გამოსახულების სტილისა და კვეთის მანერის მიხედვით, ინტალიო III ს. თარიღდება.

დიდი მნიშვნელობა ენიჭება პიტიუნტის სამაროვნის ტერიტორიაზე დემეტრას (ბერძნული – Δημήτηρ, ასევე – Δήω, ლათინური – Demeter) გამოსახულებიანი გემის აღმოჩენას (ინვ. №1429), ბიჭვინთა 1989 წ. სამაროვანი, 04 თხრილი, CIII-CIV კვადრტი, სამარხი №442. ინტალიო ლურჯი იასპისა). თუ მხედველობაში მივიღებთ ქალაქის სტატუსს – ქალაქი ციხე-სიმაგრე, რომელშიც ერთი მხრივ, რომის XV ლეგიონის ცალკეული ვექსილაციებია ჩაყენებული, ხოლო მეორე მხრივ შავი ზღვა, რომელიც ალებ-მიცემის ბრწყინვალე საშუალებას იძლევა – სიუჟეტის თვალსაზრისით, დემეტრას გამოსახულებიანი ინტალიო თითქოს განზე დგას ზემოთ მოყვანილი ჭრილაქვებისაგან. ჩვენ მიერ განხილული ღმერთები ვაჭრობასთან, მოგზაურობასთან, სიყვარულთან, სილამაზესთან იყო დაკავშირებული. დემეტრა კი, როგორც ცნობილია, მიწადმოქმედების დამაარსებელი ქალღმერთია, რომელსაც მიწის სამუშაოების დაწყებისას მიაერთმევდნენ ძღვენს. იგი იმავდროულად, არის დედა, რომელიც განიცდის შვილის დაკარგვას. დემეტრა ეძებს თავის ქალიშვილს – პერსიფონეს (ბერძნული – Περσεφόνη, ლათინური – Proserpina). ღვთაება გამოისახებოდა შავი მოსასხამით. დემეტრა მალაღია, წარმოსადეგი, სქელთმიანი, პურის თავთავების გვერდით [3,165-167]. მან მისცა ელევსინის (ბერძნული – Έλευσίς, Έλευσίνος) მეფე კელეოსს (ბერძნულად – Κελεός) ახალგაზრდა შვილს ტრიპოლემოსს (ბერძნული – Τριπτόλεμος, ლათინური – Triptolemus) პურის მარცვლები, რომელმაც პირველმა სამჯერ მოხნა მიწა და დათესა იგი. შემდეგ კი ყველას ასწავლა მიწადმოქმედება. ღვთაებას ხშირად გამოსახავდნენ მონეტებზეც. მაგალითად ამისოს, მონეტებზე, რომელიც შემდეგში ქალაქის ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული ემბლემა გახდა, ხოლო ამისო – მილეტისა და ამისო – ნიკეის სამოკავშირეო მონეტებზე ეს ქალღმერთი ქალაქ ამისოს განსახიერებას წარმოადგენდა [5,315].

ზემოაღნიშნული დემეტრას გამოსახულებიანი გემა ჩვენთვის საინტერესოა იმ თვალსაზრისით, რომ საშუალებას გვაძლევს დავინახოთ პიტიუნტის ციხე-ქალაქობის კიდევ ერთი მხარე. კერძოდ ჩანს, რომ მისი მცხოვრებნი მიწადმოქმედებასაც მისდევდნენ, რაც საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ქალაქში რომის XV ლეგიონის ცალკეული ვექსილაციების გარდა იყვნენ მიწადმოქმედებაც, რაც ემთხვევა არქეოლოგიური გათხრების მონაცემებს. კერძოდ, რომ ბიჭვინთაში რომაულ კასტელუმთან ერთად

წარმოიქმნა საქალაქო დასახლება კანაბე, რომელიც პიტიუნტის ციტადელს ეკვრის წრიული მოყვანილობის გალავნით და კოშკით. მისი საერთო ფართი 4,5 ჰექტარს არ აღემატება [6,69]. ამ ფორმის საქალაქო დასახლებები – უშუალოდ ციხესთან მიბმული აღმოსავლეთ შავიზღვიპირეთისთვის იყო დამახასიათებელი,¹ სადაც გადამდგარ ჯარისკაცებთან ერთად, როგორც ეს ადრიანესეულ ფასისში² იყო, ადგილობრივ მოსახლეობასაც უნდა ეცხოვრა.

ჩვენ მიერ განხილული ჭრილაქეები მათი დანიშნულების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ქალთა კუთვნილებად უნდა ჩაითვალოს. შესაბამისად, აფსაროსისა და პიტიუნტის სტატუსიდან გამომდინარე, მათი მფლობელები არ არის გამორიცხული ადგილობრივ მოსახლეობას წარმოადგენდნენ.

გლიპტიკური ძეგლების ქრონოლოგიური ჩარჩოები, როგორც ვნახეთ, ახ.წ. II-IV სს. განისაზღვრა. მასალის შესწავლა საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ აღნიშნული ქალაქების მოსახლეობაში გავრცელებული იყო ანტიკური ქალღვთაებები, მაგრამ მოპოვებული მასალა საკმარისად არ მიგვაჩინია (განსაკუთრებით აფსაროსში) მათი პოპულრობის მტკიცებისათვის.

როგორც მასალის შესწავლამ დაგვანახა, ჭრილაქეებზე არსებული გამოსახულებები წარმოადგენს იმ დროს არსებული რელიგიური კულტების განსახიერებას. გემების მფლობელის ქონებრივ მდგომარეობას. გემები გვევლინება ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ძეგლად რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების, არსებული კულტების, გავრცელებული ღვთაებების შესახებ. გლიპტიკური მასალის შესწავლა კი საფუძველს გვაძლევს აღვნიშნოთ, რომ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე არსებულმა პოლიტიკურმა სიტუაციამ მეტნაკლებად ჰპოვა ასახვა ადგილობრივ რელიგიურ მდგომარეობაზე.

¹ 25 წლის კარგი სამსახურისათვის რომელი ლეგიონერების პროვინციული ჯარი (აუხილია) რიგ შემთხვევაში რომის მოქალაქეობას და მიწის ნაკვეთს იღებდა, ხშირად სამხედრო ბანაკის შემადგენლობაში. სვეერუსებიდან მომდინარე II ს. ბოლოსა და III ს. დასაწყისში ჯარისკაცებს არა მარტო მიწის ნაკვეთის დამუშავების უფლება მისცეს, არამედ დააკანონეს მათი შერეული ქორწინება ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენლებთან. III ს. რომაული სამხედრო ბანაკები მინადმოქმედთა დასახლებად იქცნენ. ასეთი პროცესები უშუალოდ ბიჭინთაშიც მიმდინარეობდა [6,47].

² ფაიუმში აღმოჩენილ II ს. დათარიღებულ პაპირუსის ფრაგმენტზე (აფსაროსიდან გაგზავნილ წერილში) მოხსენიებულია იქ მდგარი კლავდიუსის სახელობის II კოჰორტის ვეტერანი.

ლიტერატურა

1. Кун Н. А., Легенды и мифы древней Греции, Фрунзе, 1984
2. Буслович Д. С., Персианов О. М., Руммель Е. Б., Мифологические сюжеты в произведениях искусства, Ленинград-Москва, 1966.
3. Тахо-Годи А. А., Греческая мифология, М., 1989.
4. Henig M., A Corpus of Roman Engraved Gemstones from British Sites (British Archaeological Reports, 8 (1)), 1974.
5. Максимова М. И., Античные города Юго-Восточного Причерноморья, Москва-Ленинград, 1956.
6. ლორთქიფანიძე გ., ბიჭვინთის ნაქალაქარი, თბ., 1991.

Politics and Religion

(Rome and the East of Black Sea littoral)

Summary

Goddesses embodied on the samples of glyptics found in Apsaros and Pitiunt are studied in this work. Proceeding from the status of Apsaros and Pitiunt, it is not exceptional that their owners have been the representatives of the residential population. The goddess (Tyche-Fortuna) was represented only on one intaglio found on the territory of Apsaros. While on the territory of Pitiunt four gemmas were recorded: with the imprints of Demeter, Aphrodite, Three Graces and Psyche and Cupid on it. Chronological frames of the glyptic monuments are defined by the II-IV centuries A.D. Study of the given material gives us basis to draw a conclusion, that the antique goddesses have been widespread between the population of the mentioned above cities. But at the same time the obtained material does not give us the sufficient proof of the popularity of these deities between the residential population (especially in Apsaros).